

tüntetett személyről, hanem azonos vezető-
nevű névrokonáról van szó. Az a Szász, aki-
nek Görgeytől elszenvedett vereségét a 259.
lapon emlegetik, nyilvánvalóan nem Szász
Károly, a forradalmi kormányt államtitkár-
ként szolgáló jeles jogtudós. Az a Török,
akire Lugossy mint pesti ismerőse hivat-
kozik a 64. lapon, bizonyára nem Török

Gábor aradi polgármester, hanem Török Pál
református szuperintendens vagy esetleg
Török János szerkesztő. Végül hadd jegyez-
zük meg, hogy előfordul a névmutatóban
jónéhány hibásan megadott lapszám is,
amelyen a mellette szereplő név egyáltalán
nem található meg.

Oltványi Ambrus

KARDOS LÁSZLÓ: TÓTH ÁRPÁD

Második, átdolgozott kiadás. Bp. 1965. Akadémiai K. 491 l.

Új, marxista eszmeiségű irodalomtörténet-
írásunk már megindulásakor fontos és sürgős
célul tűzte maga elé, hogy teljes értékű, min-
den problémát fölölélő monográfiákban raj-
zolja meg a század elején lezajlott nagy iro-
dalmi forradalom vezéralakjainak: a Nyugat
„nagy nemzedékének” mennél hitelesebb,
eszmei és esztétikai szempontból egyaránt
határozott vonalú arcképét. A névsor, a rang-
sor szinte magától adódott: Ady és Móricz
elsősege egy pillanattal sem volt vitás; s a
körük, azaz a Nyugat köre sorakozott líri-
kusok közül is Babits, Juhász Gyula, Kosztol-
ányi, Tóth Árpád kiemelkedő volta felől sem
támadt semmi kétség. Hogy négyük közül
ki a nagyobb, melyikük méltóbb a szocialista
utókor megbecsülésére, erről már folytak
elégé meddő viták, de e viták helyébe nem-
sokára a munka lépett: az egyes írói pályák
és életművek alapos, tudományos földolgo-
zása.

A nagy feladat máig sincs elvégezve,
noha több komoly értékű munka készült már
el. Habozás nélkül kimondhatni, hogy a ki-
tűzött célt Kardos László monográfiája Tóth
Árpádról közelítette meg legjobban. Hogy el
is érte, ezt csak azért nem állíthatjuk teljes
határozottsággal, mert — íme — a szerző
maga szükségesnek látta 1955-ben meg-
jelent művét egy évtized múlva „második,
átdolgozott” kiadásban közzétenni.

Pedig a munka dandárja kétségtelenül az
első kiadásé. Ennek a megírásakor kellett a
szerzőnek olyan nehézségekkel megküzdnie,
amelyek az akkori viszonyok között szinte
megoldhatatlannak látszottak. Az első formá-
jában is több mint 28 ívre terjedő mű termé-
szetesen nem egy év alatt készült. És ezek az
évek a csak lassan fölengedő ideológiai merev-
ség éveit voltak, a dogmatizmus ideje, amely
nem kis súllyal nehezített irodalomtörté-
netírásunkra. Fölsorolni sem könnyű, mennyi
buktatót kellett (és sikerült!) akkor egy Tóth
Árpád-monográfia szerzőjének elkerülnie.
Hogy a legfontosabbakon kezdjük: egyfelől az
a veszély fenyegetett, hogy súlyosan elmarasz-
talja a könyv a hőst mint polgári, sőt kis-
polgári, dekadens költőt, aki csak saját fájdal-
mát és örömét (vagy éppen csak a fájdal-

mát) tudta eldalolni és képes volt ódát írni
a népelyomó Habsburg-dinasztia utolsó koron-
ás fejéhez; másfelől megtehetné volna a szer-
ző Tóth Árpádot, *Az új isten* költőjét ízig-ve-
rig kommunista forradalmárnak. (Mindkét szélső-
séges sugallat ott rezgett a kor levegőjében.)
De nem kisebb probléma volt magának a
dekadenciának, főképp hazai, századeleji je-
lentkezésének az értékelése. A közhangulat,
legalábbis a nyilvánosság előtt megszólaló
hangjaiban, hajlamos volt arra, hogy csak azt
ismerje el századunk első felének irodalmából
értékesnek, ami eszmeileg a már kibontako-
zott, sőt kemény harcot vívó szocialista mun-
kásmozgalmat szolgálta, ami művészileg a
néphez, a forradalmi vagy forradalmasít-
ható széles tömeghez szólt. Meglátni, hogy
a Nyugat lírájának dekadens vagy ilyenek
mondható elemei a maguk korában fejlődést,
sőt haladást jelenthettek, ehhez éles szem
kellett, kimondani ezt — bátorság. Am
ugyanakkor mértéktartásra is szükség volt:
megérteni, de nem dicsőíteni a dekadenciát.
És amit ma már alig tudunk megérteni: a
dogmatizmus, a sematizmus, a túlzó vagy
éppen hamis baloldaliság elburjánzása korá-
ban bátorság kellett még ahhoz is, hogy az
irodalomtörténetíró magasabb rendű, művé-
szien kidolgozott stílusban írjon, mikor
a népközség, az irodalmi demokratizmus félre
magyarozott elve valami szikár, már-már sivár
egyszerűséget követelt.

És maga a marxizmus módszeres alkal-
mazásával Milyen erős kísértést kellett a monog-
ráfusnak leküzdnie, hogy sajátosan művészi
mozzanatokot ne igyekezzék közvetlenül a
társadalmi-gazdasági alaptól magyarázni!
De másfelől: milyen komoly képzettségre,
milyen szilárd meggyőződésre volt szükség
észrevenni és megmutatni azokat a finom és
bonyolult áttételeket, amelyeken keresztül
társadalom és történelem mégis formálta a
költő eszmei és művészi fejlődését. Ha Kardos
László egyebet nem tett volna, minthogy a
fölsorolt Szküllák és Kharübdiszek között sért-
etlenül átkormányozta műve hajóját, monog-
ráfiája már akkor is úttörő érdemű lenne.

Csak hogy a Tóth Árpádról szóló monog-
ráfiájának nem csupán ilyen, negatívnak is

mondható érdemei vannak. Irodalomtörténet-írásunk nem kis hasznára megoldott ez a munka egy sor olyan problémát, amely jóval túlterjed Tóth Árpád egyéni pályáján és a Nyugat-korszak összegező képébe tartozik. Igaz, kénytelen volt vele, hiszen akkor még (1955-ben) nem volt marxista szemléletű összefoglaló irodalomtörténeti munka. Kardos László — mint már céloztunk rá — finom művészi érzékkel, egyszersmind a konkrét történeti-irodalomtörténeti helyzet fölmérésével ítél a dekadencia kérdésében. Tóth Árpádnak a költőtársaihoz való viszonyáról szólva, értékes megállapításokat tesz Adyra, Babitsra Kosztolányira vonatkozólag. Kitűnő, bár munkája természetéből következőleg még nem teljes képet rajzol a Nyugat magatartásáról a háború, majd a forradalmak idején. Sőt — szinte túllépve az irodalomtörténetírás határát — találó, tömör fejezetekben, fejtegetésekben ábrázolja a politikai, társadalmi, gazdasági helyzetét, amelyben a költő életpályájának, művészi fejlődésének egy-egy szakasza kialakul. Az életrajznak ezek a kiszélesedési azonban korántsem fölöslegesek, Kardos László ezekben is mértéket tart és erőltetés nélkül illeszti bele itt-ott még a világpolitikára is kiterjedő környezetrajzaiba hőse sorsának, magatartásának, sőt művészi módszerének a változásait.

Komoly értéke a monográfiának az is, hogy arányosan egyesít két olyan irodalomtörténetírói sajátosságot, amelyek — bizony — nem gyakran járnak együtt: a látszólag jelentéktelen, pusztán formainak tetsző adatok, elemek aprólékos számbavételét és a költői életmű egy-egy szakaszának, sőt egészének magas szempontú, művészi megformált összegező értékelését. Ez az arányos egyesítés azért sikerül neki, mert amint a történelmi helyzetrajzok sem voltak öncélúak, nem azok a mikrofilológikusnak tűnő részletmegállapítások sem. Már maga a pályaszakaszoknak a meghatározása, időbeli elhatárolása is részint ilyen apró megfigyeléseken alapul, részint ilyen megfigyelések által igazolódik. Számbavételt említettem az imént. Valóban a szerző nem rest megszámlálni például, hogy Tóth Árpádnak egy-egy kedvelt szava (pl. *bús*, *halk*) hányszor fordul elő korábbi és hányszor a későbbi kötetekben. Túrelmes elemzéssel állapítja meg egy-egy sorfajta vagy rímképlet vagy stórfaszorkezet előfordulásának gyakoriságát a pálya kezdetén, ritkulását később, majd eltűnését a pálya végső szakaszán. Ugyanilyen gondtal veszi szemügyre a képek, hasonlatok szemléleti és olvasmányi eredetét, megfigyelve, hogy egyrészt a közvetlen szemléletből származók száma a költői pálya egész folyamán növekszik, másrészt az olvasmányi, műveltségi eredetű képek, hasonlatok, fogalmak összetétele saját körükön belül is változik: az egzotikus, romantikus jel-

legűek fogynak, a magyar múltban, költészetben gyökerezők, a népi hangulatúak szaporodnak, de ugyanakkor megsokasodnak a természettudományi eredetűek is. Ugyanezzel az akribiával elemez egy-egy nagyobb, jelentősebb költői alkotást, de úgy, hogy az apró elemekből ismét összeáll az egész költemény gyönyörű képe, amelyet most már, a művészi eszközök behatóbb megismerése, a rejtettebb szépségek föltárulása után mélyebben ért és igazabban élvez a figyelmes olvasó. Ilyen elemzésre természetesen olyan verseket választ a monográfus, amelyek mintegy magukba sűrítik a költő pályája egy-egy szakaszának a legjellemzőbb eszmei-tartalmi és stílári-formai sajátosságait. Kardos László kitűnően látja és mutatja meg a tartalmi és formai mozzanatok összefüggését s nem habozik olykor egy-egy versformának, sorfajtának, rimelési módnak az eluralkodását vagy háttérbe szorulását is a megváltozott történelmi-társadalmi helyzetből levezetni, de úgy, hogy a változás közvetlenül a költő eszmei és magatartásbeli fejlődésére hat, és e első fejlődés tükröződik az alkotásmódban, még a közömbösnek látszó legapróbb formai elemekben is. Ilyen megállapításai azonban mindig mértéktartók és éppen ezért meggyőzőek is. A fejlődés egyes szakaszait óvakodik mereven elhatárolni egymástól, sőt mindig rámutat a korábbi időszak egyes nagyon jellemző elemeinek a későbbiekben való továbbélésére, csak számbeli csökkenésükkel és az új elemek, jellemvonások jelentkezésével, gyarapodásával igazolja a korszakolás helyességét. Ilyenformán szinte önként kirajzolódik a költői egyéniség változásainak, de egyszersmind önmagával való azonosságának a dialektikus egysége.

A Tóth Árpád-monográfia — magától értetődik — részletes életrajz is. Az eddigiek után szinte fölösleges megemlíteni, hogy a szerző a bőségesen fölkeresett életrajzi anyagot is kellő mértékkel hasznosítja: részletesen, alaposan megrajzolja, ami sors- és egyéniségformáló, éppen csak érintve, esetleg jegyzetbe szorítva (nyilván sokszor mellette is), ami csak adomaszerű kuriózum, érdekes színpont. E takarékos és arányos földolgozásban is epikus, művészivé válnak az életrajzi fejezetek: a történet szinte a regény érdekességével folyik, a szereplők, főképp persze maga a költő, de édesapja és nem egy barátja, költőtársa (Nagy Zoltán, Babits, Hatvány) is olyan elevenen állnak előttünk, mintha alkotó képzelet formálta volna őket. S közben jólesik tudni, hogy események és alakok egyaránt hitelesek.

Nem kis értéke, szakmai szempontból legérdekesebb fejezete a monográfiának az, amelyik Tóth Árpád műfordításaival foglalkozik. A monográfus, aki maga is a legjobb műfordítók közé tartozik, itt van leginkább elemében, akár elméleti megállapításokat tesz,

akár a költő módszereit vagy — jellemző példakul — egy-egy versfordítását elemzi. Kardos László láthatólag belülről vizsgálja e fordításokat, mindenütt összevetve őket eredetijükkel. És Tóth Árpád műfordítói fejlődését is teljes biztonsággal, de megint csak minden erőltetés nélkül származtatja a költő egyéniségének életrajzi mozzanatok, történelmi és társadalmi fordulatok, változások által is befolyásolt alakulásából.

Mindezzel az első kiadást jellemeztük. Mivel ad többet a második? A szerző maga is rámutat a különbségekre néhány sornyi új előszavában. Mennyiségileg talán nem sokkal bővült a monográfia. Azt, hogy megtárgyalja Tóth Árpádnak két újabban előkerült, kevésbé jelentős novelláját is, csak a lelkiismeretes filológus kötelességteljesítésének foghatjuk föl, noha az elemzés itt is a megszokott finom megállapításokat mutatja. Több érdeklődésre tarthatnak számot Tóth Árpádnak azok a Hatvány Lajoshoz intézett levelei, amelyek az első kiadás készültekor még nem voltak hozzáférhetőek. Különösen értékes irodalomtörténeti és emberi dokumentum az a levél, amelyet a Lomha gályán c. kötete megjelenése után ír mecénásának a költő. Akár a kötetével foglalkozó bírálatok elismerést vállveregetéssel vegyítő modorát panaszolja, akár betegségét, szegénységét és házasságkötésének a két okból eredő kényszerű kése-delmét: helyzetének, sorsának megalázó és szomorú volta mindenütt megindító, s még megindítóbb a mód, ahogy ezt rajzolni kénytelen: „Csupa seb vagyok most, csupa fájás, levelem olyik passzusát írva sírtam is...” — És ezt a harminckét éves Tóth Árpád kénytelen bevallani, az a költő, aki — Kardos László szép és igaz szavai szerint —: „Tanítványból már mesterré nőtt, próbálgatóból és dúdolgatóból a nemzet egyik legnagyobb élő énekesévé bontakozott” (236. lap).

A második kiadás két egészen új fejezetet is bővült. Ismerteti és értékeli Tóth Árpádnak azokat a tréfás alkalmi, politikai verseit (Olykor csak rigmusait, bökverseit), amelyeket debreceni hírlapíró korában (1911—13) a Debreceni Nagy Ujságba és annak Ludas Matyi című melléklapjába írogatott. Tárnyilagosan állapítja meg Kardos László ez alkalommal is, hogy ez a műfaj nem volt igazán eleme a költőnek. Sokkal-sokkal fontosabb a másik új fejezet, amely a kötet végén Tóth Árpád alkotómódjáról, munkamódszeréről szól. Itt az ugyancsak általa szerkesztett kritikai kiadás eredményeit használja föl Kardos László. Ugyanis Tóth Árpád költeményeinek és műfordításainak rendkívül gazdag kéziratos anyaga maradt fenn, szinte számon sem

tartható sok változattal, amelyek mind arról tanúskodnak, milyen rendkívüli gonddal és egyben milyen nemes ízléssel csiszolgatta műveit. Amit a monográfia itt Tóth Árpád finom, csiszolgtatva javítgató eljárásáról megállapít, az elvileg is érvényes a tudatos és tudós költők, „poeta doctus”-ok alkotómódjára és általában becses adaléka a költői alkotáslélektannak. Magára Tóth Árpádra vonatkozólag pedig azt tanulhatjuk e fejezetből, hogy csodálatosan mély érzésű alkotásai, a súlyos eszmei tartalmat hordozó „nagy versek”, a szinte odaleheltnek tetsző, gyöngéd hangulatképek egyaránt megfeszített művészi munka eredményei, anélkül, hogy az erőltetés legcsekélyebb nyomát is érezhetnének rajtuk.

De talán ezeknél a nagyobb terjedelmű változtatásoknál, fejezetnyi bővítéseknél is többet mond az első és második kiadás közti különbségről a figyelmes olvasó számára az a nem kevés apró szövegmodosítás, amelyet majdnem Tóth Árpád-i gonddal hajtott végre új könyvében Kardos László. Említettük, hogy már az első kiadásban is sikerült távoltartania magától a dogmatizmust, a túlpolitizálást. Mégis hagyott az a kor (a „személyi kultusz” ideje) egy-egy árnyalatnyi nyomot némely politikai-ideológiai vonatkozású megfogalmazáson. Ha valaki szövegkritikai pontossággal összevetné ezeket a helyeket, mondatokat, néha csak szavakat az első és a második kiadásból, ebben az összevetésben sok minden benne volna a magyar irodalomtudomány utolsó két évtizedének történetéből.

Végül a monográfia hibáiról! Ekkora és ilyen értékű munkáról szólva, meghamisítanók a valóság képét, ha fölemlítenék egy-két, az első kiadásból a másodikba is átcúsított elvétést vagy a másodikban frissen keletkezett és észre nem vett sajtóhibát. Egyet azonban sajnálunk. Azt, hogy a szerző túlzó szerénységéből csak így emlékezik meg (mindkét kiadásban) Tóth Árpád kisebb prózai műveinek első gyűjteményes kiadásáról: „1939-ben egy debreceni gimnázium diákjai kiadták a költő válogatott bírálatait”. Hadd álljon itt a szerény külsejű kis füzet előszavához fűzött jegyzetből két mondat: „Ezt a könyvet a debreceni zsidó gimnázium VIII. osztálya adta ki az 1938/39. iskolai évben 500 példányban... Munkájukat irodalomtanárunk, Kardos László dr. ellenőrizte.” Nyilván megérdemel a magyar irodalomtörténetiről ennyi említést az az iskola, amelyet a hitleri barbárság pusztított el a Tóth Árpád bírálatait és tanulmányait sajtó alá rendező diákok nagy részével együtt.

Kardos Pál